

Vijf tips voor een leven vol humor

Drs. Kristof Van Rossem

Inleiding

Humor is zoals het schuim van de zee. Het glipt door je handen heen. Het is aantrekkelijk én ongrijpbaar. Henri Bergson had gelijk toen hij dit in 1900 in *Le Rire* schreef. Sindsdien is men in de literatuur over humor wel grotendeels in staat geweest 'het lachen' wetenschappelijk uit te leggen. Maar de humor zelf (letterlijk 'vocht') blijft een moeilijk te begrijpen fenomeen. In het internationaal *Journal of Humor Studies* en ook in de Encyclopedie van *Humor Studies* hebben allerlei deskundigen over de disciplines heen getracht het fenomeen te begrijpen, tot nog toe zonder uitsluitel. Hoe meer u erover leest, hoe vager of mysterieuzer het begrip lijkt te worden.

Mocht u nu eindelijk licht in de duisternis verwachten, moet ik u ook teleurstellen. Uitsluitel over wat humor nu werkelijk is, zal u in dit artikel ook niet vinden. Maar als troost krijgt u vijf filosofische tips mee. Ze zijn bedoeld om uw leven nog lichter te maken dan het al is!¹

Speel met taal

Wat is een 'heidegger'? Een machine om door dikke lagen beton te boren. Zoals in de uitspraak: 'Het ligt zo diep begraven dat we een heidegger zullen nodig hebben'.

En wat is een 'derrida'? Een woord uit een refrein van een oud Frans liedje: 'Hey nonny derrida, nonny nonny derrida falala'.. Je vindt nog meer filosofische nonsens op www.blackwellpublishing.com/lexicon. Het is duidelijk: een humorist is een homo ludens. Hij speelt met taal. Er zijn talloze retorische en stilistische trucs om je taal met humor te kruiden, zoals contrasten, overdrijvingen, woordspelingen, omkeringen van spreekwoorden etc. Zeg eens tegen een collega die net een heupoperatie heeft gehad 'heup doet leven' bijvoorbeeld. Of zeg eens 'trouwma' tegen uw schoonmoeder..

Humoristische taal werkt overtuigend. De leraars in de welsprekendheid uit de Oudheid waren zich hier reeds goed van bewust. In zijn *De Oratore* uit 55 vC bespreekt Cicero de verschillende soorten woordspelingen, de ironie, de overdrijving, de suggestie etc. waarmee je een redevoering grappiger kan maken. Maar hij merkt van bij de aanvang op dat scherts en humor het moeilijkst systematisch over te dragen zijn. Het is vooral 'een kwestie van aanleg'.² Humor is schaars én machtig. Quintillianus schrijft in zijn beroemde *Oratoriae Institutionis* dat hoewel de lach omwille van zijn frivoliteit eerder lijkt te passen bij een gek, een nar of een goochelaar, hij niets kent wat machtiger is en moeilijker te weerstaan *habet vim nescio an imperiosissimam et cui repugnari minime potes*.³

Wat is het verschil tussen iemand die zegt 'ik heb een depressie' en iemand die zegt 'ik fiets even naar beneden'? En wie heeft het meest gelijk, degene die zegt 'Ze heeft me bedrogen' of die zegt 'Ze ging andere wegen uit'? En is het gelogen als u na een proefwerk waarop u zakt, aan uw vrienden en familie vertelt: 'de docent en ik verschilden van mening over het resultaat!'? Het is maar hoe u het bekijkt. En hoe u het bekijkt, komt tot stand door taal. Sinds Nietzsche is er gebroken met de traditionele opvatting van de waarheid als overeenkomst tussen woord en werkelijkheid. Wat er wordt gezegd en geschreven kun je zien als een strijdperk van interpretaties die de werkelijkheid op een bepaalde manier voorstellen. De hamvraag hierbij is of er nog meer

Drs. Kristof van Rossem is master in de religiewetenschappen en filosofie. Hij werkt als zelfstandig trainer en is gespecialiseerd in varianten van de socratische gespreksvoering (www.socratischgesprek.be). Hij is docent filosofie en (beroeps)ethiek aan Odisee University College Brussel. Hij is lerarenopleider filosofie aan de SLO Maatschappijwetenschappen en Filosofie van de KU Leuven. Hij leidt een jaarlijkse opleiding tot socratisch gespreksleider, o.a. aan de ISVW.

is dan deze voorstellingen. Misschien is alles wat er is een tekst, een spel van woorden die trachten te verleiden en te overreden, te bevestigen en te ontkennen, te verloochenen en te rechtvaardigen. Voor de humorist is deze waarheidsopvatting in elk geval vruchtbaar. Het stelt hem in staat door middel van de taal ook het leven zelf te doen dansen.

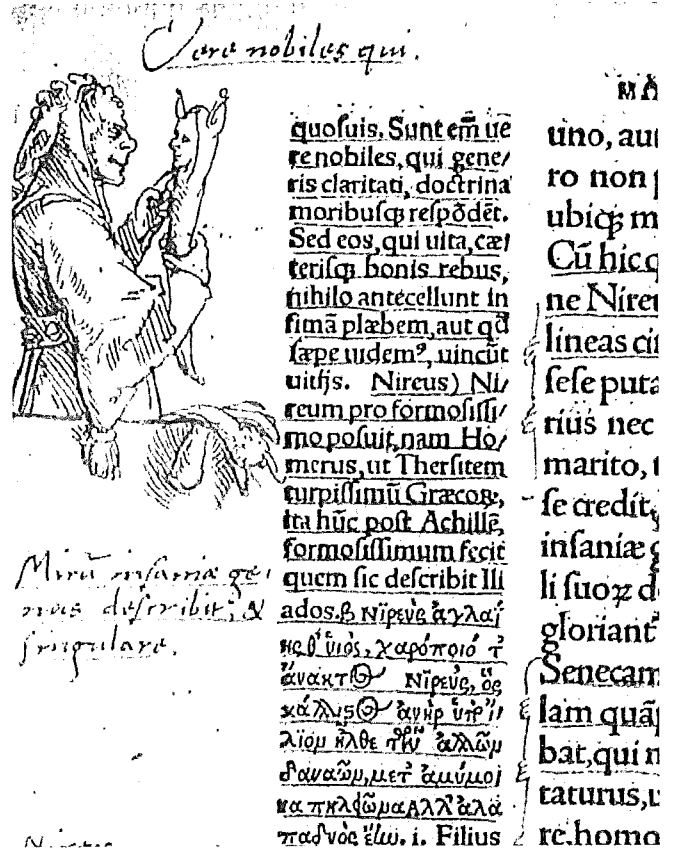
Dit pleidooi voor een lichtere omgang met de taal is dus slecht nieuws voor fundamentalisten of 'geradicaliseerden'. De wereld anders durven bekijken heeft in de geschiedenis vele mensen het leven gekost. Maar het is evenmin een pleidooi voor het andere uiterste: het relativisme van 'ieder heeft zijn waarheid'. De zoektocht naar de geschikte woorden om de werkelijkheid te beschrijven veronderstelt het loslaten van 'mijn waarheid' om vervolgens terug samen met anderen naar de waarheid te zoeken.

Vind jezelf niet te belangrijk

Een eenvoudige observatie die de 'superioriteitsthesis' uit de humortheorie ondersteunt – volgens deze theorie lachen we en hebben we plezier als we het gevoel hebben superieur te zijn tegenover de situatie – is het feit dat we gemakkelijker met anderen lachen dan dat we kunnen lachen als anderen met ons lachen. Aan ons 'ik' zijn we het meest gehecht. Het is 'ons oudste geloofsartikel' zegt Nietzsche. In de *Vrolijke Wetenschap* uit 1882 schrijft hij 'Om zichzelf lachen, zoals men zou moeten lachen om vanuit de volle waarheid te lachen, daarvoor hadden tot dusverre de besten niet genoeg waarheidszin en de begaafdsten veel te weinig genialiteit!'⁴

Het opschrift 'Ken jezelf' boven de tempel van Delphi betekende voor een Griek 'weet dat je geen god bent': je bent niet perfect en de mislukkingen liggen achter elk hoekje. De goden zijn immers sterker. Vandaag, in een context waarin God dood is of op zijn minst in een hoekje in slaap ligt, kom je nog steeds regelmatig 'belangrijke' mensen tegen. Ze zijn niet alleen ernstig maar ook plechtig en zwaarwichtig. Nochtans bestaat er ernst zonder zwaarwichtigheid. Zo bestaat er ook een belangrijkheid zonder belangrijk te moeten doen. Belangrijke mensen zijn geen gewichtige mensen. Het zijn mensen voor wie belangrijk zijn niet belangrijk is.⁵

Hier past het natuurlijk om de leukste aller Hollanders, Erasmus, te citeren. In *Lof der Zotheid* haalt hij al zijn serieuze 'vrienden' erdoorheen: filosofen, theologen, rechtsgeleerden, retorici, wetenschappers, geneesheren, royalties en adellijeden. Van deze laatsten zegt hij: 'Kruiperiger, slaafser, zoetsappiger, onderdaniger

Tekening van Hans Holbein in de marge van een vroege druk (Bazel 1515) van Erasmus' *Lof der Zotheid*.

mensen vind je bijna nergens, maar toch voelen zij zich overal boven verheven'. Hij verwijt al deze belangrijke heren zelfingenomenheid, vermeende kennis, hypocrisie etc. We vergeven Desiderius deze vermetelheid want naar het schijnt kon hij wel degelijk goed met zichzelf lachen. Naar eigen zeggen schrijft hij geïmproviseerd en zonder inspanning maar wel oprecht. 'Denkt u nu alstublieft niet dat een en ander bedacht is om met mijn talent te pronken zoals de grote massa der retoren dat altijd doet', aldus Erasmus.⁶

Jezelf relativieren, tot er misschien geen 'zelf' meer is, is niet gemakkelijk. Het lukt ook het best en in een veilige omgeving waarin je dat 'zelf' niet meer moet verdedigen.

Wees meester én dienaar van je omgeving

Humoristen staan in een ambivalente relatie ten opzichte van hun sociale omgeving. Van de ene kant zijn het individualisten. Ze lappen in en met hun grappen (oeps - een rijmpje) vele sociale en morele conventies aan hun laars. Van de andere kant zijn humoristen, als ze goed zijn, tegelijk vaak diegenen die sociale cohesie bevorderen. Ze zorgen voor sfeer en charme, voor geest-igheid. Andere

mensen zoeken hen op. Met als gevolg dat ze vaak ook een constructieve sociale context rondom zich vergaren. In een voordracht uit 1910 merkt Rudolf Steiner deze ambivalentie reeds op met betrekking tot de lach. Wie lacht, heeft een goede harmonische relatie met de buitenwereld maar wil ze even niet. Door te lachen, 'zet het astrale lichaam uit' (ik was er graag bij geweest) en verheft zich boven de situatie. In de traan gebeurt het omgekeerde. Daar wil het 'ik' een harmonische relatie met de buitenwereld maar heeft ze even niet, waardoor het astrale lichaam (wat staat voor het bewustzijn) 'samenperst', aldus Rudolf. Vandaar dat treurende soms bijna letterlijk in zichzelf terugkruipen.⁷

Van deze sociale ambivalentie benadrukken vele auteurs het sociale, gemeenschapsvormende aspect. Sociologen en antropologen hebben bestudeerd hoe samen lachen in verschillende culturen tegelijk inclusief, groepsvormend en ook exclusief, identiteitsbevestigend werkt.⁸ Een mop vertellen is bijvoorbeeld niet overal leuk of wenselijk. Nog los van de soort mop, is het vertellen op zich reeds minder acceptabel binnen hogere dan binnen lagere sociale klassen. Moppen horen dus thuis binnen de sociale codes van een bepaalde klasse of groep mensen.⁹

Ik wil hier echter het andere aspect in de verf zetten. Humoristen zijn, zeker als ze ook een beetje filosoof zijn, vreemde eenden in de bijt. Het zijn merkwaardige individuen. Zo kon Democritus in de haven van Abdera bijvoorbeeld volgens de legende als enige niet meer stoppen met lachen om het uitladen van goederen van een schip. Bezit was toch immers niet belangrijk? Een nog smakelijker anekdote uit de Oudheid is dat van de masturberende Diogenes op het marktplein.¹⁰ Zorgen voor je eigen innerlijke rust is toch belangrijker dan uiterlijk fatsoen?

Er is een hele geschiedenis van zo'n 'dwarssliggers' hier in het Westen die lachten om wat anderen als ethisch, rationeel en beschaafd handelen zagen. Het zijn de 'narren' van onze cultuur.¹¹ Deze 'folles saiges' vaagden hun broek aan morele conventies en het bijzondere is dat zij hierdoor evenzeer en misschien nog meer dan de anderen geschiedenis maakten. Zij herschiepen de bestaande moraal en leefden ze individueel ook voor. Het is die narrenmoraal die Nietzsche voor ogen had in de *Vrolijke Wetenschap* (wat hij ook het 'Narrenboek' wilde noemen). Het is de tragische moraal van de zelfoverwinning. Enkele ingrediënten: de kracht om je 'zelf' te verliezen (het 'zelf' bestaat waarschijnlijk toch niet), een trouw aan je eigen (tragische) ervaring (sterker dan elke voorgedraaide betekenis), blijvende sceptis of kritiek tegenover alle eenheidsverhalen en 'hogere' waarden, de kracht om idealen als idealen te zien en niet als

te bereiken doelen, intensiteit van leven in het hier en nu, het aanvaarden van je eigen nietigheid en eenzaamheid als een kracht in plaats van een probleem.¹² Deze weg van kameel, beladen met de moraal van een ander, naar narrenkind spelend met het lot en het leven, is een individuele tocht. Het houdt afstand van sociale verbanden om er later opnieuw andere te creëren.

Dit is opnieuw niet gemakkelijk of vanzelfsprekend. Het vraagt bijvoorbeeld om het met Freud te zeggen 'besparingen op de affecten'.¹³ Freud heeft het over het sublimeren van de aandoeningen van de (mensen in de) buitenwereld zodanig dat je er boven kan triomferen. 'Opgeruimd' zijn moet je hier dus letterlijk nemen: je ruimt het vuil (de angst, de woede, de jaloezie,...) uit je omgeving en in jezelf op. De economische winst als gevolg van die besparingen is dan het gevoel voor humor. De humorist is dus iemand wiens gevoel van zijn hart naar zijn hersenen is verhuisd. Als humorist ben je zo tegelijk meester van je omgeving (subliemer dan de omgeving op dat moment) én dienaar van je omgeving (je helpt anderen sublimeren). Freud voegt eraan toe dat de humor een kostbare, zeldzame gave is. Velen, schrijft hij, missen zelfs het vermogen om van de hun door een ander gegeven humoristische lust te genieten.

De moraal van deze paragraaf is dus minimaal. Het is de individuele weg van leerling over leraar naar nar die ik zelf nog steeds ga. Ik beweer niet dat dit voor anderen of voor de lezer allemaal goed of verkieslijk is. Alleen dit nog: een narrenmoraal ontwikkelen gaat gemakkelijker en sneller als je jezelf zoveel mogelijk omringt met mensen met een goed humeur of met gevoel voor humor. De opgewektheid slaat immers over.

Leef met een passionele afstand

Er kwam eens een verpleegkundige de kankerafdeling van een ziekenhuis binnen en ze begroette de patiënten met 'Hoe gaat het met het gezwelschap?' Er was één patiënte (zonder passionele afstand) die daar niet kon mee lachen. Ze ging naar het hoofd van de afdeling om haar beklag te doen. Als antwoord kreeg ze: 'Mevrouw, u hebt ook niet veel gevoel voor tumor!' Ja, er is geen grotere vijand van de emotie dan de humor, aldus opnieuw Bergson.¹⁴ Als je te veel meevoelt of mee lijdt, zit je gevoel vast en is de weg naar de lach geblokkeerd. Steek maar eens je vingers in je oren in een danshal, schrijft hij. Het zal meteen komisch zijn. Je hebt immers afstand gecreëerd.

We kunnen dus schijnbaar met iets lachen als we er niet te dicht bij zijn en we er een beetje vanop afstand naar kunnen kijken. Maar geldt dat ook voor kijken naar

jezelf? En kan dat wel? Hoeft dat wel? Leidt zo'n houding niet tot relativisme? Ga je dan niet met alles lachen en wordt dan niet elk engagement relatief? Ik meen dat afstand nemen niet noodzakelijk inhoudt dat je niet meer betrokken bent. Je kunt je met passie geven aan alles wat je doet maar op zo'n manier dat je je afstand niet verliest. Je kunt omgekeerd ook best lachen met de woordspeling van de verpleegkundige zonder de ernst van je ziekte te ontkennen. Deze tegelijkertijdheid werd volgens mij het best aangevoeld en doordacht door Søren Kierkegaard. Hij wou geen filosoof zijn zoals Hegel die 'luchtkastelen bouwt in zijn hoofd maar er in een hok naast woont'. Hij zag eerder iets in Socrates, die heel zijn leven trachtte wat 'objectief' waar is, het 'wat', voortdurend te verdubbelen, te herhalen in de concrete existentie, het 'hoe'. Socrates maakte de 'hartstochtelijke' beweging, die zich onophoudelijk voltrekt in het eigen leven. Filosofen die deze beweging niet maken, zijn komisch: 'Het is komisch een denker te zien, die niettegenstaande alle bravoure, persoonlijk existeert als een schoolvos, die wel huwde, maar nauwelijks bekend is met of bewogen door de macht der liefde, wiens huwelijk daarom even onpersoonlijk is als zijn denken, wiens persoonlijke leven is zonder pathos en zonder strijd en die slechts als bekrompen mens bezorgd erover is, welke universiteit het beste levensonderhoud schenkt.'¹⁵

De kunst om tegelijkertijd in deze tijdelijke werkelijkheid, de uiterlijkheid én in de idee, de 'eeuwigheid', de innerlijkheid te vertoeven, noemt Kierkegaard de existentiële ironie. Deze socratische ironie is een levensstijl. Ze ontstaat door 'onafgebroken de banaliteiten van de eindigheid samen te plaatsen met de ethische oneindige verordering en de tegenspraak te laten ontstaan.'¹⁶ De ironicus laat zich niet in met pietluttigheden waar anderen hun ik aan ophangen. Hij vertoeft vrolijk in de paradox *tussen* een esthetisch, gepassioneerd leven vol spanning, mogelijkheden, fantasie en sensatie (de idealiteit, het opgaan in de 'ander' of het 'andere') én een verantwoordelijk bestaan met keuzes voor en concentratie op noodzakelijkheden en beperktheden (de 'realiteit', de keuze voor het 'ik'). Harmonie is hierbij onmogelijk, het betreft een constante wanverhouding. Dit voortdurend vertoeven in een onophefbare spanning tussen het rijk van het wezen én het fenomeen, het ideële en de feitelijke, soms banale werkelijkheid van alledag is een hachelijke onderneming. Ze vraagt van je dat je tegelijk het leven onvoorwaardelijk ernstig neemt én het op een lucide manier relativeert. Woody Allen, net als Søren trouwens een beroemde hypochonder, speelt hiermee als hij zegt: 'Niet alleen is er geen God maar probeer maar eens een loodgieter te krijgen in het weekend!'

Een bedrijfs- of teamleider met een personeelstekort die spiegels tegen de wanden van het kantoor plaatst, heeft dit eveneens begrepen.

De eeuwige geldigheid van deze ironie wijst volgens Kierkegaard op humor. In de humor begrijpen we onszelf als inter-esse, als een tussen-wezen tussen droom en werkelijkheid, tussen het eeuwige en het tijdelijke. De wereld ziet er voor de humorist precies hetzelfde uit als voor andere mensen maar hij kijkt er bijna incognito naar, zonder last van zichzelf, met een zuivere, innerlijke aandacht, zoals een kind. Een humorist 'bezit het kinderlijke maar wordt er niet door bezeten'. En wat hij ziet is een paradox waar hij zelf ook deel van is. De humorist onderscheidt zich van de ironicus door het besef dat 'lijden' en existentie wezenlijk bij elkaar horen. Als iemand voor wie ellende, pech of ongeluk nog toevallig zijn, over miserie klaagt, voegt de humorist er volgens Kierkegaard aan toe: 'ja, wat zijn wij mensen toch armzalige schepsels in deze afschuwelijke ellende van het leven, wij zijn allen lijdend; kon ik nog maar de dag beleven waarop mijn huisbaas een nieuwe bel laat aanbrenge, dan zou ik mij zeer gelukkig prijzen.' De grapjes van de humorist zijn 'geen dartele wichtjes, het zijn de zonen van de pijn en met elke grap raakt de humorist een stukje van zijn ingewanden kwijt'.¹⁷ De humorist glimlacht dus weemoedig om het bestaan en drukt zijn besef uit van de totaliteit (en niet individualiteit) van de 'schuld', de diepste bestemming van het existentiële pathos. De lezer voelt al aan dat deze positie niet meteen die van de sociale lolbroek is. De humorist is eerder een enkeling. In zijn dagboek verduidelijkt hij dit als volgt: 'De grappen van de ironicus komen voort uit een luchtig zweven boven de dingen in de vaste overtuiging van zijn zelfgenoegzaamheid; De invallen van de humorist komt voort uit zijn diepste ik; zij zijn smartekinderen, geboren uit de ontdekking van de volstreckte eenzaamheid. De humorist 'gaat als een roofdier alleen'. Kierkegaard was zonder blikken of blozen eenzaam en juist daarom in staat het wezen van de ironie en de humor zo scherp te verwoorden. Hij was een zwaarmoedige nar die getracht heeft het volstreckt komische én tragische van dit leven te begrijpen. 'Toen ik jong was', schrijft hij in zijn dagboek, 'ben ik het lachen verleerd. Later, toen ik mijn ogen opsloeg en de werkelijkheid aanschouwde, moest ik lachen en ik ben er sindsdien niet meer mee opgehouden'.

Relativeren, zeggen de mensen, kan dikwijls pas na verloop van tijd. Dat wil echter niet zeggen dat de passionele afstand vanzelf komt met de tijd. Je kunt het oefenen. Door af en toe bewust afstand te nemen van alles en iedereen. Of door soms lange tijd zoals Søren 'als een roofdier alleen' te zijn.

Blijf wild

Stel u eens voor dat u de trein nooit mist, dat u altijd die papieren vindt die u op dat moment nodig hebt, dat er geen files zijn als u al te laat bent. Stel u voor dat het altijd lekker weer is als u met vakantie gaat en dat uw kinderen altijd stipt thuis komen na een feestje. Stel u voor dat uw carrière altijd gesmeerd loopt, en u precies die vrienden treft die u wenst op uw weg. Wie zo leeft of ernaar streeft om zo te leven, heeft een overdosis Apollinaris op.

Apollo, de god van harmonie, orde, goedheid en schoonheid, verdraagt geen chaos en verwarring. Net zoals zijn lier klinkt het leven voor een Apollinische geest helder, zuiver, eenvoudig en harmonisch. Hij is de god van het Woord, van de ernst, van de eenheid, van de ratio, van het individu in zijn schitterend zijn. Op zijn lippen staat hoogstens een duurzame grijns. En dan is er Dionysos. Deze wellustige god van de vruchtbaarheid en de wijn staat voor alles wat Apollo niet is: roes, chaos, instinct, fragmenten, complexiteit, veelheid. Hij trok volgens de overlevering door het hemelgewelf in het gezelschap van dansende geile satyrs precies zoals carnavalswagens vandaag één keer per jaar door sommige steden trekken (met nog steeds de confetti als symbool voor het zaad). Hij lacht en schaterert en zet alle beschavingspogingen op de helling. Hij is het woeste, altijd bruisende en voortdurend veranderende leven, sterker dan elk 'in-dividu' (onverdeeld wezen), overweldigender dan elk denken.

De vroege Nietzsche begrijpt aan de hand van de strijd tussen deze twee goddelijke principes de dynamiek die onze cultuur en onze beschaving bepalen. In de tragedies ziet hij de Dionysische wijsheid uitgebeeld met Apollinische middelen. Deze tragedies, zegt hij later in een passage in *De Vrolijke Wetenschap*, staan nog in functie van het belang van de soort. De leraars in het doel van het bestaan ontlenen er de (kortstondige) wijsheid aan dat 'het leven toch nog de moeite waard' is. En met de moraal en de religie komt ook de ernst (Apollo): 'En altijd weer zal het menselijk geslacht van tijd tot tijd decreteren: 'er is iets, waar absoluut niet meer om gelachen mag worden!' De kortstondige tragedies gaan echter telkens over in een 'eeuwigdurende komedie van het bestaan'. Dat is een 'wet van eb en vloed' waar de mensheid volgens Nietzsche nog niet bewust van is. Wie wel bewust is van de kracht van ondergang én overgang (Dionysos), is bevrijd en kan schaterlachen. Dan 'zal het lachen een verbond zijn aangegaan met de wijsheid, misschien bestaat er dan uitsluitend nog vrolijke wetenschap!'¹⁸

De lezer weze dus gewaarschuwd. De Apollinische beschavingspogingen kom je elke dag tegen via leraren in het doel en de zin van het bestaan. Ik was er in

dit artikel ook een en u trapte er in. Hebt u de moraal van dit verhaal ingelepeld zonder te lachen, dan bent u gewonnen voor Apollo en wordt u (nog) serieus(er). Gaat u echter zoals Ariadne in zee met Dionysos, dan laat u uw vrije 'geest'(igheid) niet door moraal en religie noch door dit nummer van *Filosofie* inperken. Wilt u nog meer? De slotmoraal van dit verhaal luidt: Blijf wild! Fixeer je soepelheid van beweging niet in stompzinnig getrokken plooiën! Ontsnap zoveel als u kunt aan te Apollinische beschavingspogingen! Vereer de Dionysos/Bacchus in uzelf en laat vervolgens ook dat 'zelf' varen met de stroom van het leven! En begin met elke dag minstens één keer naar de lucht of de sterren te kijken en minstens één ongegeneerde wind te laten!

Vijf tips om verder te lezen

Voor wie verder wil lezen raad ik het volgende aan:

Over Nietzsche en humor vind je een kort artikel in N. Helsloot, (2001) Wetenschappelijk lachen met Nietzsche, in: *Filosofie en Praktijk*, 2001, jrg.22, nr.3.

Wil je over Kierkegaard en humor wat meer lezen raad ik dit doctoraat aan: C. Lansink, *Vrijheid en ironie. Kierkegaards ethiek van de zelfwording*, Peeters, Leuven, 1997.

Over de geschiedenis van de humor is een schitterend doctoraat gemaakt: J. Verberckmoes, *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*, SUN, Nijmegen, 1998.

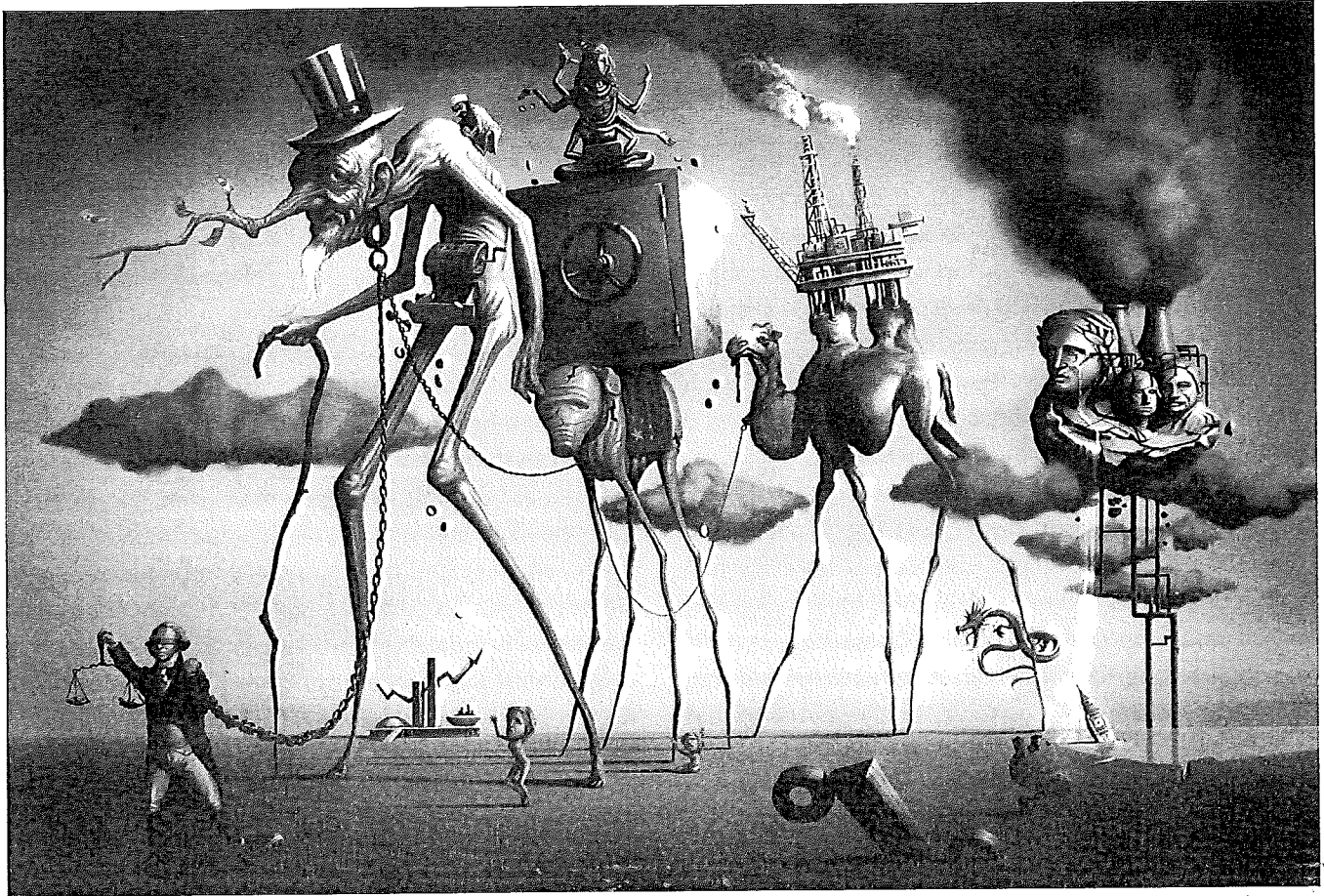
Een mooi overzicht van West-Europese filosofen over de lach en de humor vind je in C. Simon, *Lachen om niets. Een absurde filosofie van de men*, Prometheus, Amsterdam, 2007.

Wilt u tot slot met dit onderwerp iets doen in uw les filosofie op school, lees dan eens het hoofdstuk over humor dat ik schreef in De Swaef, G. en Van Rossem, K., *Wat had je gedacht? Leidraad voor filosoferen met jongeren*, Plantyn, Mechelen, 2008.

Kristof van Rossem

Noten

- 1 Dit artikel is een bewerking van de tekst die eerder verscheen als 'Narrenwijsheid' in: *Filosofie*, 2004, jrg 14, nr. 2, p. 15-19
- 2 Cicero, *De ideale redenaar*, vert. H.W.A. Van Rooijen-Dijkman en A.D. Leeman, Athenaeum-Polak en Van Genneep, Amsterdam, 2003, p.170.

The American Dream van Salvator Dali.

- 3 Quintillianus), *Oratoriae Institutionis*, vert. als *De l'Institution Oratoire*, Didot Frères, fils et compagnie, 1865, boek 6, hoofdstuk 3, p. 223.
- 4 F. Nietzsche, *De vrolijke wetenschap*, vert. P. Hawinkels, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1976, p. 37.
- 5 Deze uitspraak is van Herman De Dijn.
- 6 D.Erasmus, *Lof der Zotheid* (1515), Het Spectrum, Utrecht, 1969, p. 13-15.
- 7 R. Steiner, *Lachen en huilen*, Pentagon, Amsterdam, 1987, p. 9-21.
- 8 Een van de eerste bijdragen hierover was van Eugène Dupréel, Le problème sociologique du rire, in : *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, 58 (1928), nr.106, p. 213-260. Antropologisch gezien is het werk van Apte interessant. Zie M. Apte, *Humor and Laughter. An Anthropological Approach*, Ithaca, Londen, 1985.
- 9 Zie het doctoraat van Giseline Kuypers, *Goede humor, slechte smaak*, Boom, Amsterdam, 2001.
- 10 M. Onfray, *Cynismen*, Ambo, Baarn, 1990, p. 28
- 11 Zie J. Verberckmoes, *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*, SUN, Nijmegen, 1998, p. 30-39 voor een geschiedenis van de narren. Een beroemd voorbeeld is Paep Thoen uit het zestiende eeuwse Leuven. Een studie van de 'dwarsliggers' in de moraal in Europa vind je bij G. Vanheeswijck, *Lachen om de wereld*, Pelckmans, Kapellen, 1995.
- 12 Ik vond dit kernachtig verwoord in N. Helsloot, 'Wetenschappelijk lachen met Nietzsche', in *Filosofie en Praktijk*, 2001, jrg. 22, nr. 3, p. 32.
- 13 Zie S. Freud, 'Der Humor' (1927/1988), in S. Freud, *De grap en haar relatie met het onbewuste. De humor*, vert. T.Graafdijs, Boom, Amsterdam, p. 269-275.
- 14 H. Bergson, *Het lachen. Essay over de betekenis van het komische*, vert. Eric de Marez Oyens, Boom, Amsterdam, 1993, p. 30-31.
- 15 S. Kierkegaard, Afsluitend onwetenschappelijk naschrift (1846), in: *Denken en zijn*, Boom, Amsterdam, 1988.
- 16 S. Kierkegaard, Over het begrip ironie (1841), Boom, Amsterdam, 1995.
- 17 S. Kierkegaard, *Dagboeken*, vert. C. Polet, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1991, p. 59.
- 18 Zie voor een grondige bespreking van de *Vrolijke Wetenschap* N. Helsloot, *Vrolijke wetenschap. Nietzsche als vriend*, Agora, Baarn, 1999.